

**РЕЧНИК
НОВИЛИХ ЛИНГВИСТИЧКИХ ТЕРМИНА**

Л И Н Г В И С Т И Ч К Е Е Д И Ц И Ј Е

Едиција РЕЧНИЦИ

Књига 14

Уредник Едиције

Зоран Колунџија

Уредник издања

др Светлана Слијепчевић Бјеливук

Ауторски тим

Др Вања Миљковић

Др Јована Јовановић

Др Тања Милосављевић

Мср Александра Томашевић

Мср Ана Крстић

Мср Милица Рабреновић

Др Миљана Чопа

Рецензенти

Проф. др Страхиња Степанов

Проф. др Оливера Дурбаба

Проф. др Катарина Расулић

Др Ивана Лазић Коњик

Доц. др Андреј Бјелаковић

Издавање ове књије помогла је

Аутономна покрајина Војводине –

Покрајински секретаријат за културу, јавно информисање
и односе с верским заједницама

РЕЧНИК

НОВИЈИХ ЛИНГВИСТИЧКИХ ТЕРМИНА

ПРОМЕТЕЈ
Нови Сад

САДРЖАЈ

Предговор (Др Светлана Слијепчевић Бјеливук)	7
ПРАГМАТИКА	17
СОЦИОЛИНГВИСТИКА	79
ЕТНОЛИНГВИСТИКА	127
КОГНИТИВНА ЛИНГВИСТИКА	167
АНАЛИЗА ДИСКУРСА И КРИТИЧКА АНАЛИЗА ДИСКУРСА.	305
ЛИНГВОКУЛТУРОЛОГИЈА	343
СРПСКИ ЈЕЗИК КАО СТРАНИ ЈЕЗИК	385
Изводи из рецензија	425

ПРЕДГОВОР

Током рада на Одсеку за стандардни српски језик Института за српски језик САНУ настала је 2021. године идеја о изради савременог специјалног академског речника, у којем би биле пописане и описане специјалне јединице и појмови карактеристични за лингвистике дисциплине, области и подобласти. Тако је претходно објављено штампано и електронско издање. *Појмовник српских лингвистичких дисциплина* даје језгра терминосистема из следећих области: опште лингвистике, славистике, фонетике и фонологије, дијалектологије, морфологије, синтаксе, лексикологије, семантике, правописа а електронски *Речник лингвистичких термина*, претражив и азбучно и тематски, обухватио је досад акцентологију, дериватологију, историју језика, етимологију, лексикологију, морфологију, ономастику, опште лингвистичке термине, правопис, синтаксу, стилистику, фонетику и фразеологију, при чему су ужи терминосистеми проширени у односу на оне у штампаном издању. Идеја је била да електронска верзија буде доступна широј популацији, те и прилагођена у смислу избора термина и њихове обраде како би одговарала различитим корисничким нивоима.

Према лексикографској традицији, почетна тачка за развој речника јесте нацрт корисничког профила, те осмишљавање стратегије развоја према потребама корисника. Паралелно с тим, недвосмислено је да таква потреба мора настати из бар једног недостатка постојећих речника. У том је смислу у српској лингвистици потпуно нов речник који је

пред вама – најпре је уочен недостатак систематичног описа свих младих и млађих дисциплина и области које су, у србистици нарочито, почеле да привлаче пажњу последњих пет деценија.

Пред читаоцима је сада *Речник новијих лингвистичких термина*, који даје увид у уже терминосистеме следећих области: прагматике, социолингвистике, етнолингвистике, когнитивне лингвистике, критичке и анализе дискурса, лингвокултурологије, методике наставе српског језика као страног. Области су у овом речнику представљене (условно) према хронологији настанка дисциплина и подобласти у оквиру науке о језику, узимајући у обзир оквирно време рађања нови(ји)х термина. Определили смо се да на крај ставимо термине везане за наставу српског језика као страног с обзиром на то да се теоријски радови на овом пољу интензивирају последњих година у србистици. Друга је могућност била, с обзиром на поље методике, ове термине поставити на почетку, међутим, вођени критеријумом општости нови(ји)х дисциплина и (под)области, те припадности пољу лингвистике, овај је ужи терминосистем представљен као последњи. Најпре је представљена прагматика, која као лингвистичка дисциплина почиње да се развија 1960-их, иако се, наравно, као и у другим дисциплинама, могу наћи филозофски корени (на пример, радови Мориса, Остина и Серла). Као посебна дисциплина уводи се с циљем проучавања значења у конкретном комуникативном контексту. У сличним околностима, касних 60-их, развија се и социолингвистика као посебна дисциплина, с појавом радова Вилијама Лабова и других, а њен је фокус, уопштено говорећи, на односу језика и друштва. Односом контекста, језика и друштва баве се и коју деценију млађе анализа дискурса и критичка анализа дискурса, али се

у овим научним комплексима, које не бисмо могли посматрати тек као лингвистичке дисциплине, тежишта померају и уплив полидисциплинарности и интердисциплинарности је већи. **Етнолингвистика** као лингвистичка дисциплина у модерном облику добија замах у 1970-им, а когнитивна лингвистика у 1980-им, и то као алтернатива генеративној граматичи, са радовима, пре свега, Џорџа Лејкофа и Роналда Ленекера. На крају, као најмлађа лингвистичка дисциплина обухваћена овим речником издваја се **лингвокултурологија**, која се развија пре свега у руској лингвистици као интердисциплинарна област на пресеку језика и културе.

Када је реч о макроструктури, одлучили смо се за азбучни списак одредница унутар области/дисциплине, при чему је преко испоређења и упућивања омогућено дубље тематско повезивање.

прототип (енгл. *prototype*) централни, најистакнутији представник неке категорије; схематска репрезентација централног представника, која сабира најбитније карактеристике категорије и према којој се одређује степен категоријалне припадности појединачних инстанци (в. ефекат прототипа). Термин је настао у когнитивној психологији, у истраживањима Е. Рош, седамдесетих година, одакле га је Лејкоф преузео у своју теорију *идеализованих когнитивних модела*. Идеја да категорија није дефинисана објективним скупом нужних и довољних услова већ да се заснива на субјективнијој процени сличности дате инстанце са прототипом кореспондира са Витгенштајновом идејом породичне сличности из педесетих година. Најпознатији Витгенштајнов пример је анализа значења појма игра, која је показала да разноврсне врсте игара не могу бити сведене на исти дефинишући чинилац, већ

да граде мрежу међусобних испреплетених сличности (неке игре су такмичарске, али неке нису, неке имају сет правила, али неке немају итд.). Степен усаглашености прототипа унутар једне језичке заједнице показује да је језик нераздвојив од друштвеног контекста, односно да се кроз лексичку семантику преносе сложенији облици културно условљених знања, као што су стереотипи. Речничке дефиниције често описују управо прототип. Када се столица, рецимо, дефинише као *комад намештаја са седиштем за једну особу, који је обично од дрвета и често има наслон и четири ноге* – таква дефиниција описује управо апстрактнију схему насталу на основу прототипичне врсте столице (обрати пажњу на ограде у виду прилога *обично* и *често*, које показују да не морају све столице испуњавати тај услов, али да је столица која нам прво пада на памет управо таква).

Списак коришћене литературе и извора дати су на самом крају сваког потпоглавља, чиме је корисницима омогућено да се о свакој појединачној теми додатно упуте. Спискови литературе истовремено имају и улогу упућивања у нов(иј)е термине и области не само у србистици већ и у светској лингвистици.

У микроструктури овог речника разликујемо следеће елементе: одредницу (са синонимом), дескриптивни део (опште одређење појма засновано на критеријуму типичности), типологију, класификацију (тамо где је има), као и однос према сродним терминима, при чему су обавезни део и репрезентативни примери:

концептосфера (лат. *conceptus* + грч. *sphaîra*, рус. *концептосфера*, енгл. *conceptosphere*) један од основних појмова

у савременој когнитивистици, лингвокултурологији, лингвоконцептологији; скуп знања о спољашњем свету организованих у виду концепата. Термин *концептосфере* први је у науку увео руски лингвиста Д. С. Лихачев, који га дефинише као свеукупност концепата који се реализују у говорним активностима појединаца и националном језику уопште, објашњавајући да лингвокултурни концепти као оперативне јединице мишљења не постоје у човековој свести раштркано и независно један од другог, већ се формирају у систем концепата – концептосферу. Концептосфера представља свеукупност културних концепата у једној лингвокултурној заједници, који су заједнички свим говорницима језика, односно припадницима једног етнокултурног простора. Појам концептосфере шири је од појма *семантичке сфере*, који обухвата значења лексичких јединица одређеног језика, док концептосфера обухвата и потенцијална значења, способна да се трансформишу у семантички садржај. Културни концепти као когнитивне структуре репрезентоване лексичким јединицама обухватају и културну конотацију, етнокултурну специфичност, историјско наслеђе, традицију и обичаје, митове, фолклор једног народа. Из перспективе лингвокултурологије, концептосфера је специфична за сваки језик и културу, јер сама концептуализација појмова и света зависи од културних вредности, историјског искуства и друштвених прилика у којима живе говорници одређеног језика, односно представници етноса и социума. Лихачев истиче да што је богатија култура нације – њен фолклор, књижевност, наука, уметност, историјско искуство, религија – то је богатија и национална концептосфера, као и уникатност

и оригиналност индивидуалне слике света која је нераскидиво повезана са национално културном и језичком концептосфером (Лихачев 1993). Аутор је овај термин сковао по узору на термине *ноосфера*, *биосфера*, *лојосфера*, *семиосфера*. И. Зикова дефинише концептосферу као скуп језичких репрезентација културних вредности народа. Фокус је, дакле, на непосредном проучавању самог језичког система, увиђању различитих процеса његовог развоја као резултата спознајне делатности, али је истовремено важна и неизоставна у том проучавању и перспектива културне условљености језичких јединица. Концептосфера представља антрополошки, лингво-когнитивно-културолошки појам, а сам термин доминантно се јавља у руским и пољским истраживањима у сферама лингвокултурологије, лингвоконцептологије и когнитивне етнолингвистике. Специфичност појма концептосфера, према Зиковој, огледа се у његовој усмерености ка самом носиоцу концептуализације – човеку, који се разуме као представник културе, одакле проистиче да је концептосфера културе реализована у језику захваљујући стваралачкој делатности говорног лица као носиоца етнокултурних обележја. Садржај концептосфере културе представља збир културних концепата и међусобно повезаних информација о свету, као што су: чулно-емоционалне, етичке и естетске информације; архетипске, митолошке, религијске, филозофске, научне информације. Све се те врсте културних информација стварају као резултат колективних емоционално-естетско-етичких доживљаја и поимања света (архетипског, митолошког, религијског, филозофског, научног) говорника једног језика у лингвокултурној заједници и

својствена им је уређеност у виду концепата културе. В. В. Красних за означавање концептосфере користи термин *културни простор*, при чему разликује индивидуални когнитивни простор – структурирани скуп знања и идеја којим располаже сваки говорник и колективни когнитивни простор – својствен свим носиоцима језика. Красних предлаже и термин *коинитивна база* за минимални скуп представа о неком појму заједнички свим представницима одређене лингвокултурне заједнице (Красных 2001). З. Д. Попова и И. А. Стернин допуштају постојање концептосфера одређених социјалних група (професионалне, узрасне, родне и сл.), а концептосферу одређују као чисто менталну (когнитивну) сферу чије су основне јединице концепти, који постоје у виду схема, појмова, фрејмова, сценарија, симбола, представа, гешталта (мање или више сложених слика) – то су апстрактни ентитети којима се уопштавају различита обележја реалног окружења. Структура концептосфере пресликава принципе класификације и категоризације који важе у објективној стварности и може се поделити на основу когнитивних класификатора, при чему границе између концепата нису оштре и ригидне (Попова, Стернин 2007). На пример, концептосфера *љубав*, универзална емоционална категорија, у руској уметничкој слици света садржи концепте *романтична љубав*, *породица*, *пријатељство*, *искреност*, *судбина*, *вера*, *Бој*, *нада*, *душа*, *слобода*, *мудрост*, *родољубље*, *мржња*, *шума*, *древ*, који се на периферији међусобно преплићу. У когнитивној лингвистици актуелна су компаративна истраживања националних концептосфера, што омогућује идентификацију националних специфичности концептуализације слич-

них појава у језичкој свести различитих народа (нпр. *Концептосфера 'война' в англійској и русској лингвокультурах, Реализация концептосферы 'материнство' в русском, англійском и французском языках, Цветовая концептосфера в англійском, французском и русском языках: Концептосфера 'человек телесный' в русской и немецкой паремологической картине мира*).

Исп. концепт, концептуализација, когнитивна лингвистика.

Поједине одреднице су дате у множини, што одудара од уобичајеног начина успостављања одредничке речи, а оправдава се чешћом употребом у множини:

декларативи (енгл. *declaratives*) једна од пет врста говорних чинова према Џ. Серлу, оформљених према три параметра: *илокуциона поенија, смер саображавања и изражено психолошко стање*. Изговарањем декларатива мења се стање/статус нечега о чему се у декларативу говори. Сматра се да је саображавање код декларатива двосмерно: речи се прилагођавају стварности тако што верно одражавају садржај онога што се проглашава, али се и стварност прилагођава речима јер се њиховом употребом успоставља ново стање. Декларативи не изражавају никакво психолошко стање, за њих не важи услов искренности. Декларативи су, на пример, пресуде, одлуке, проглашења (нпр. склапања брака), именовања и сл. *Опшужени се проглашава кривим у складу са наведеним чланом закона. Проглашавам вас мужем и женом! Трочлана комисија именује Пејра Илића носиоцем Награде „Љубомир Симовић”*.

Исп. говорни чин, реперезентативи, директиви, комисији, експресиви, илокуција, констатив, локуција, перлокуција, перфоматив, перформативни глагол, услови прикладности.

У овом је Речнику преко 350 одредница које обухватају термине из области које нису обрађиване у досадашњим речницима и лексиконима, а многи од њих се овом приликом и стандардизују, будући да су поједине дисциплине, попут когнитивне лингвистике и етнолингвистике, у србистици толико младе да се терминологија чини нехомогеном. Дакле, пред нама је речник специјалног типа, академски, терминолошки и стандардолошки истовремено. Иако примарно академског типа, овај речник може послужити не само научним радницима, професорима и истраживачима, већ и студентима друштвено-хуманистичких области, управо због тога што обрађује термине из синергијских дисциплина, често насталих у сусрету две научне области (попут социологије и лингвистике, етнологије и лингвистике и сл.). Ауторски тим броји искусне и доказане лексикографе и акрибичне научнике, као и млађе научне сараднике, који су се кроз свој предан рад показали у својим ужим областима, али и у лексикографским корацима.

Овом приликом желимо посебно да искажемо захвалност свим рецензентима, који су нам несебично помогли пажљивим и благовременим читањем, али и подршком и охрабрењем да истрајемо у овом подухвату. Њихове изузетне сугестије и смернице допринеле су управо оваквој коначној форми. Искрено се надамо да смо указано поверење оправдали.

Др Светлана Слијепчевић Бјеливук,
виши научни сарадник

ПРАГМАТИКА

анализа конверзације (анализа разговора, конверзациона анализа) (енгл. *conversational analysis*) емпиријски заснована грана прагматике која се бави анализом структуре спонтаних разговора. Утемељили су је социолози Харви Сакс, Гејл Џеферсон и Емануел Шеглоф шездесетих година двадесетог века. Циљ анализе је уочавање и издвајање образаца по којима се спонтани разговори организују. Анализирану грађу представљају снимљени и транскрибовани спонтани (не инструктирани нити институционализовани) разговори, који се затим детаљно испитују и у којима се уочавају правила организације.

Спонтани разговори су организовани по принципу *преузимања речи* (енгл. *turn-taking*): један говорник узима реч, а затим, пратећи нарочита правила, реч преузима други говорник, и тако даље. Основна јединица разговора је *рејлика*, која се састоји од мањих јединица, *градивних јединица рејлике*. Реч се може (не мора) преузети на *месџу релевантном за смену*, тј. у паузи између две градивне јединице реплике. Преузимање речи може бити праћено *преклапањем*, *исправљањем*, *оклевањем* и *лажним зајочињањем*. Учесници у разговору могу у току реплике говорника давати *позадинске сијнале* (*аха*, *да*, *и?*, *јој* и сл.) и тиме показивати да су активни и заинтересовани слушаоци. Могу *надопунјавати* саговорникове реплике или их *прекидати*. Прва целина разговора већа од реплике је *близински пар рејлика*: суседне реплике

које изговарају различити говорници, које чине уређен пар (редослед им се не може изменити) и које су типизирани (нпр. питање и одговор, позив и прихватање/одбијање позива, комплимент и захваљивање). Између реплика које чине близински пар могу се наћи *умейинуће секвенце*, којима се обично траже додатне информације. Међу близинским паровима реплика уочава се *преференција*: друга реплика унутар близинског пара може бити преферирана или непреферирана (нпр. пожељни, преферирани одговор на тврдњу је слагање, док је непреферирани одговор неслагање, преферирани одговор на позив је прихватање, а непреферирани одбијање позива). Неке типизирани реплике служе за започињање разговора, отварају *место* за *шему* (нпр. *Шта радиш? Како си?*), а неке за завршавање (нпр. *Хвала, довиђења*).

Исп. реплика, градивна јединица реплике, место релевантно за смену, поправка, преклапање, преференција.

анафора (енгл. *anaphora*, *anaphor*) врста унутрашње деиксе, ендофоре, упућивање на део текста који претходи. Стоји насупрот појму *кайафора* (упућивање на део текста који следи). У примеру *Милан је заљубљен у Ану, а и Иван је заљубљен у њу* заменица *она* у акузативу једнине анафорички упућује на именицу *Ана* у акузативу једнине, која је већ претходно написана/изговорена. Именица *Ана* (*Ану*) је у примеру *антицедент* (реч на коју се анафорички упућује). Именица *Ана* (*Ану*) и заменица *она* (*њу*) су у овом случају кореферентне: именица *Ана* је баш онај појам на који се упућује заменицом *она*.

Углавном су, као у претходном примеру, антецедент и упућивачка реч кореферентни, односе се на исти појам. Међутим, није увек тако. Постоје и примери некореле-

рентне анафоре (енгл. *non-coreferential anaphora*): Свакој јуџира је сїремао себи доручак. Међуџим, сада више нема времена да їа сїрема и мораће да їа куџује. Очигледно је да антецедент и упућивачке речи не упућују на исти доручак, па се сматра да нису у потпуности кореферентни.

У литератури се говори о три начина на која се заменичком речју може анафорички упућивати: може се упућивати на исти појам, на конкретни ентитет именован антецедентом (*Милан је заљубљен у Ану, а и Иван је заљубљен у њу*); на врсту појма именовану антецедентом (*На њїјаци смо коначно куџили леїе јабуке. Куџовали смо их и леїїос, али уойїїїе нису биле слаїке*); али и на саму изговорену реч, без обзира на њен садржај (у познатом цртаном филму јунак жели да угаси пожар, прилази бунету и чита отприлике: *Б-Е-Н-З-И-Н, како је їїо чудан назив за воду!*). Поред упућивања на реч, анафорички се може упућивати и на друге језичке јединице: синтагму, реченицу, део текста.

Исп. антецедент, катафора, ендофора, егзофора, деикса, деиктички центар, деиктичка пројекција, упућивачка реч.

антецедент (енгл. *antecedent*) реч или појам на који се анафорички указује упућивачком речју или изразом; налази се у тексту који претходи упућивачкој речи: *Јован је мој комиџїа. Он ми залива цвеће и храни мачку кад нисам код куће*. Заменица *он* анафорички упућује на именицу *Јован*, која је већ претходно написана/изговорена. Именица *Јован* је у примеру *анїїецедентї* (реч на коју се анафорички упућује). Именица *Јован* и заменица *он* су у овом случају кореферентни: именица *Јован* је баш онај појам на који се упућује заменицом *он*. Углавном

су, као што се види у претходном примеру, антецедент и упућивачка реч кореферентни, односе се на исти појам. Међутим, није увек тако. Постоје и примери некоререферентне анафоре (енгл. *non-coreferential anaphora*): *Свакој јуџира је сѣремао себи доручак. Међуџим, сада више нема времена да ља сѣрема и мораће да ља куџује*. Очигледно је да антецедент и упућивачке речи не упућују на исти доручак, па се сматра да нису у потпуности кореферентни. Антецедент може бити реч, синтагма, реченица, па и читав део текста (*Уџроџасџио сам нове љаџике, и џо се мами уџиџије није свигело*).

Исп. анафора, катафора, постцедент, ендофора, егзофора, деикса, деиктички центар, деиктичка пројекција, упућивачка реч.

асертиви в. репрезентативи

близински пар (енгл. *adjacency pair*) прва целина разговора већа од реплике, суседне реплике које изговарају различити говорници, које чине уређен пар (редослед им се не може изменити) и које су типизирани (нпр. питање и одговор, позив и прихватање/одбијање позива, комплимент и захваљивање).

А: ДОБАР ДАН.

Б: ЗДРАВО, КОМШИЈА.

А: КАКО СИ, ШТА ИМА НОВО?

Б: ЕВО, РАДНО, КАО И УВЕК.

А: БАШ МИ ЈЕ ДРАГО ШТО САМ ТЕ СРЕО.

Б: ТАКОЋЕ!

А: ВИДИМО СЕ!

Б: ЋАО, СВЕ НАЈБОЉЕ!